

ROZDZIAŁ 28

Studium przypadku – Brazylia

Brazylia jest największym państwem Ameryki Łacińskiej – obecnie zamieszkuje ją ponad 200 mln ludzi – z niezwykle wysokim potencjałem rozwojowym; tworzy ją stosunkowo młoda populacja (mediana wieku to 33 lata), z przeciętną długością życia 75 lat¹. Niezwykle często kraj ten przedstawia się w literaturze jako „laboratorium rozwoju”, gdzie różne koncepcje mają możliwość praktycznego wdrożenia. Na szczególną uwagę zasługuje dorobek Brazylii w dziedzinie rozwoju społecznego, choć nie można zapominać o dokonaniach gospodarczych (m.in. konsorcjum Embraer jest światowym liderem w produkcji samolotów średniego zasięgu²) i środowiskowych, co przy posiadaniu niezwykle bogatych przyrodniczo zasobów nie dziwi (64% energii elektrycznej pozyskuje się z elektrowni wodnych³).

Od 2019 r. urząd prezydenta sprawuje Jair Bolsonaro, który starał się wdrażać w życie nowy model rozwoju Brazylii, oparty w dużej mierze o intensyfikację eksploatacji zasobów naturalnych i przeznaczanie kolejnych obszarów Puszczy Amazońskiej pod wypas bydła. Jednocześnie zmieniona została polityka wobec tubylczych plemion, które na początku XXI w. objęto specjalnym dekretem nieinterwencji na obszarze prawie 15% terytorium kraju (*zob. ramka Spotkanie, które nigdy nie nastąpiło, czyli życie ludów rdzennych w Brazylii*). Prezydent podważał również konstytucyjny zapis z 1988 r. pozwalający ponad 100 plemionom, pozostającym bez kontaktu z cywilizacją, na spokojną egzystencję na terenach szczególnie chronionych. Spór dotyczy pryncypiów rozwoju społeczno-gospodarczego i roli środowiska naturalnego w bieżącej polityce. Wydaje się, że gdyby nie pandemia COVID-19, prezydent Jair Bolsonaro mógłby w trakcie kadencji wprowadzić o wiele większe zmiany do polityki zapoczątkowanej przed 30 laty, po transformacji ustrojowej z modelu autorytarnego do demokracji.

W latach 90. XX w. podjęto próby zmiany sytuacji społecznej i gospodarczej przy pomocy instrumentów przynależnych rozwiązaniom wolnorynkowym. Skupiono się przede wszystkim na poprawie sytuacji makroekonomicznej, ze szczególnym uwzględnieniem inflacji, deficytu budżetowego oraz zmniejszania

---

¹ *Brazil*, The World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/brazil/#people-and-society> [dostęp: 28.01.2022].

² *About Us*, Embraer, <https://embraer.com/global/en/about-us> [dostęp: 28.01.2022].

³ *Brazil*, The World Factbook, op. cit.

roli państwa w gospodarce. Zarówno rządy Fernando Collora (1990–1994), jak też Fernando Henrique Cardoso (1995–2002) uznawały pierwszeństwo działań państwa w zapewnieniu stabilizacji ekonomicznej, a dopiero w dalszej kolejności realizacji celów społecznych. To właśnie w ostatniej dekadzie XX w. Brazylia była stawiana za wzór udanych liberalnych reform gospodarczych. Chwalono kraj m.in. za wprowadzenie nowej waluty, prywatyzację wielu przedsiębiorstw, na czele z lotniczym potentatem Embraerem, znaczącą rolę w utworzeniu Wspólnego Rynku Południa – Mercosuru, lecz działo się to przy narastającym rozwarstwieniu społecznym. Ze wzrostu gospodarczego korzystali nieliczni, wyłączona zeń była klasa średnia i niższa. Stosunkowo niewielka konsumpcja wewnętrzna oraz wdrożenie pakietu specjalnych taryf celnych dla przedsiębiorstw produkujących na eksport spowodowały, iż pogłębiła się zależność brazylijskiej gospodarki od uwarunkowań zewnętrznych⁴.

Brazylia jako laboratorium zmiany społecznej

W trakcie 8-letnich rządów Luiza Inácio da Silvy (2003–2011) udało się w Brazylii zrealizować program reform opartych na dwóch filarach: gospodarczym i społecznym. Z jednej strony dążono do stworzenia stabilnej sytuacji makroekonomicznej, co dokonało się za pomocą kontrolowanego otwarcia gospodarki, a z drugiej dostrzeżono niezwykle ważną rolę rynku wewnętrznego, który stymulowano poprzez ciągły dopływ warunkowych świadczeń socjalnych. Dzięki udanemu połączeniu metod gospodarczych z realizacją celów społecznych osiągnięto w Brazylii satysfakcjonujące efekty – liczba osób pozostających w stanie nędzy uległa znaczącemu ograniczeniu, a także stworzono podstawy do budowy w niedalekiej przyszłości klasy średniej, która może stanowić gwarant stabilności systemu politycznego (zob. ramka *Zmiana przynależności do poszczególnych kwantyli dochodowych w Brazylii w latach 2003–2014*). W optyce międzynarodowej kraj zmienił się z ubogiego, pełnego kontrastów państwa w regionalnego lidera o globalnych aspiracjach. Emanacją owej zmiany stanowi raport banku Goldman Sachs z 2001 r., w którym przedstawiono prognozę gospodarczą rozwoju rynków wschodzących, ze szczególnym uwzględnieniem Brazylii, Rosji, Indii oraz Chin (kraje BRIC).

Rozwój poprzez stymulację rynku wewnętrznego nie stanowił oryginalnego wkładu Brazylii w myśl ekonomiczno-społeczną, ale na uwagę zasługują sposób i zakres realizowanych reform. Transformacja gospodarcza miała polegać na stworzeniu zupełnie nowego rynku zbytu dla rodzimych towarów, co na początku XX w. w kraju tak dużym jak Brazylia należało przeprowadzić na wielu poziomach, w tym w zakresie własności ziemskiej. Dotychczasowe próby reformy

⁴ L. Dowbor, *Demokracja ekonomiczna*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2009, s. 88–89.

rolnej w Brazylii nie przynosiły zadowalających rezultatów. Znaczne nierówności występujące w dostępie do ziemi związane były z zaszczościami kolonialnymi i ukształtowaniem się wówczas gospodarki plantacyjnej. Obecnie mamy do czynienia ze znaczną koncentracją ziemi w rękach nielicznej grupy właścicieli, którzy blokują przeprowadzenie efektywnych zmian. W Brazylii ponad 1,3 mln gospodarstw (31,6% posiadłości) liczy mniej niż 10 ha, co stanowi 1,8% całości ziemi uprawnej. Jednocześnie duże gospodarstwa, powyżej 1 tys. ha, których jest 70 tys., zajmują aż 43,7% ziemi (stan na 2009 r.)⁵. Należy zauważyć, iż postulaty reformy rolnej są obecne w brazylijskiej polityce od czasu ustanowienia niepodległego państwa i stanowią kluczowy punkt odniesienia dla wielu projektów społecznych.

Zdefiniowanie głodu jako największego problemu społecznego Brazylii nie było nieuzasadnione. Mimo występowania wielu zróżnicowanych wyzwań w zakresie polityki społecznej to zjawisko wymagało natychmiastowej reakcji ze strony rządu. Raporty Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) nie pozostawiają wątpliwości, iż na początku XXI w. to właśnie walka z głodem

stanowiła kluczowe wyzwanie rozwojowe dla brazylijskiego rządu, gdyż aż 12% obywateli zostało uznanych za stale niedożywionych⁶. Problem okazał się o tyle istotny, iż Brazylia była jednym z czołowych eksporterów żywności na skalę światową, zatem współuczestnictwo w procesach globalnych ma znaczny wpływ na dostęp rodzimych obywateli do pożywienia. Wielu Brazylijczyków nie miało możliwości zakupu jedzenia ze względu na niewielkie dochody oraz wzrastające ceny żywności. W 2003 r. został uruchomiony najważniejszy program pomocy

Światowe Forum Społeczne w Porto Alegre

Dla ruchu alterglobalistycznego momentem przełomowym – z negacji do działań pozytywnych („Inny świat jest możliwy”) – była decyzja o zwołaniu w brazylijskim Porto Alegre pierwszego Światowego Forum Społecznego, które odbyło się w dniach 25–30 stycznia 2001 r. Celem obrad uczyniono podjęcie dyskusji o wyznaczeniu priorytetów działań na początku XXI w. przez nowe ruchy społeczne. Niewątpliwym sukcesem organizatorów stało się zaproszenie wybitnych osobistości świata polityki, nauki, gospodarki, których wystąpienia zostały skonfrontowane z praktyką społeczną tysięcy zwykłych ludzi działających na rzecz bardziej sprawiedliwego świata. Uniwersalność przekazu konferencji stanowiła jednocześnie największe ograniczenie na drodze do podjęcia próby wdrożenia w życie przedstawionych pomysłów. Objawiła się zbyt lokalność omawianych kwestii, m.in. postulaty ruchu bezrolnych w Brazylii, związków zawodowych z Europy Zachodniej czy argentyńskich kobiet z Placu Majowego (walka o ujawnienie informacji dotyczących zbrodni junty wojskowej). Zderzenie postulatów, interesów, sposobów działania nie zakończyło się sukcesem, emanacją, czym mógłby być zarys programu ogólnoswiatowego ruchu alterglobalistów, lecz udowodniło, że lepszy świat rzeczywiście jest możliwy, choć na chwilę obecną ludzie protestujący nie mają wizji jego pełnej realizacji. Wyraźnie zarysował się również podział na aktywistów spoza regionu i tych z Ameryki Łacińskiej, mogących powołać się w dyskusji na własne doświadczenia, będące punktem odniesienia dla działaczy z całego świata. Brazylijskie Porto Alegre organizowało Światowe Forum Społeczne pięciokrotnie: w latach 2002, 2003, 2005, 2010 i 2012.

⁵ J. Padee, *Kwestia ziemiska w Brazylii*, „Ameryka Łacińska” 2009, nr 1, s. 53.

⁶ *Right to Food. Lessons Learned in Brazil*, FAO, United Nations, <https://www.fao.org/3/a1331e/a1331e.pdf> [dostęp: 20.01.2022].

o nazwie *Fome Zero*, czyli *Zero głodu*, który realizowany miał być na trzech płaszczynach:

1. *Bolsa Familia* – ujednoczenie transferów pieniężnych przekazywanych bezpośrednio do rodzin oraz stworzenie systemu społecznych zachęt;
2. *Alimentação Escolar* – codzienne, bezpłatne posiłki w szkołach;
3. *Fortalecimento da Agricultura Familiar* – wzmocnienie małych gospodarstw rodzinnych poprzez rządowe zakupy towarów rolnych.

Autorzy projektu założyli, iż warto stworzyć kompletny pakiet świadczeń socjalnych, dzięki któremu można będzie zapewnić w miarę stabilną pomoc w dłuższym okresie. Tytułowy brak głodu został przedstawiony jako stan pożądaný, do którego należy dążyć środkami społecznymi i gospodarczymi. Rząd Luli da Silvy przeznaczył na realizację programu znaczne zasoby finansowe, z których pokryto zakup żywności od miejscowych rolników, a także stworzył sieć stołówek szkolnych, w których dzieci mogą liczyć na darmowe posiłki w trakcie nauki. Dzięki temu w znaczący sposób zwiększono poziom skolaryzacji na terenach miejskich, gdzie szkoły oprócz funkcji edukacyjnej zaczęły dbać również o opiekę zdrowotną poprzez system obowiązkowych szczepień ochronnych, a także kulturalną, m.in. uruchomiono specjalny program bonów, dzięki którym zapewniono powszechny dostęp do teatrów i centrów kultury, wcześniej praktycznie całkowicie niedostępnych dla najuboższych (szerzej na temat brazylijskich dzielnic biedy zob. ramka *Brazylijskie dzielnice biedy – favele*). Na terenach wiejskich program ten był często pierwszą formą pomocy materialnej ze strony państwa, która kiedykolwiek została uruchomiona. Warto również zauważyć, iż programy wsparcia socjalnego zostały skonstruowane z uwzględnieniem podstawowego modelu rodziny, w którym pierwszorzędną rolę odgrywają kobiety. Przekazywanie środków finansowych właśnie im, jako reprezentantkom rodzin, spowodowało wzrost ich pozycji w hierarchii rodzinnej, dzięki czemu ogólna sytuacja kobiet w społeczeństwie brazylijskim uległa znaczącej poprawie. Wyraźnie można zaobserwować poprawę ich statusu na rynku pracy; chętniej biorą udział w projektach edukacyjnych, a także uczestniczą w rywalizacji politycznej.

Wyraźnie widać, że program *Zero głodu* przyniósł pozytywne efekty. Nie tylko udało się zmniejszyć liczbę osób niedożywionych o połowę, ale miało to miejsce wraz z powiększającą się populacją, zatem w liczbach bezwzględnych spadek jest jeszcze większy. Przy okazji realizacji programu uwidocznione zostały kolejne wyzwania, które wymagają szybkiej reakcji rządu centralnego i władz regionalnych. Można tutaj wymienić m.in.:

1. Pomoc w przekazywaniu środków dla wykluczonych grup etnicznych, żyjących w odosobnieniu;
2. Opracowanie nowego modelu żywienia w oparciu o dostępne środki, w celu uzyskania znacznie bardziej wydajnej dystrybucji zasobów oraz polepszenia jakości żywności;

Brazylijskie dzielnice biedy – favele

Favela Riocinha na zboczach Rio de Janeiro

Źródło: *Riocinha Favela – Rio de Janeiro, Brazil*, Wikimedia Commons, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f6/Riocinha_Favela_-_Rio_de_Janeiro_Brazil_%285269536976%29.jpg [dostęp: 15.03.2022].

Na zdjęciu w niniejszej ramce widać domy tworzące brazylijskie dzielnice biedy – favele*. Co ciekawe, samo pojęcie pochodzi od nazwy rośliny *favela* (łac. *Cnidocolus quercifolius*), która porastała wzgórzka w okolicach Canudos. Pod koniec XIX w. Canudos zarządził kaznodzieja Antonio Conselheiro, wokół którego gromadziły się tłumy zazwyczaj osób biednych. To rodziło napięcia z lokalnymi władzami i próby zbrojnego rozprawienia się z kaznodzieją. Kilka ekspedycji zbrojnych zakończyło się klęską, więc w końcu do akcji wkroczyły regularne wojska przysłane przez władze stanowe z Rio de Janeiro. Zajęły one pozycje na wzgórzu Favela (por. *morro Favela*), które porastała właśnie *favela*. Konflikt zwany jako Wojna Canudos (por. *guerra Dos Canudos*) został rozstrzygnięty, jednak pojawił się nowy problem. Żołnierze uczestniczący w interwencji nie dostali żołdu. Po powrocie do Rio de Janeiro zaczęli oni obozować na wzgórzu Morro da Providência, które z czasem zaczęli nazywać *favela*. Od lat 20. XX w. mianem *favela* zaczęto określać wszystkie dzielnice biedy w Rio.

Favele zlokalizowane są bardzo często w centrach miast, co wynika z szybkiego tempa urbanizacji występującego w przeszłości oraz z wciąż nierozwiązanych kwestii własności ziemskiej. Wiele faveli tworzy zamknięte społeczności, zapewniające swoim mieszkańcom usługi o charakterze publicznym oraz liczne nieformalne miejsca pracy. Wielokrotnie podejmowano próby rozwiązania problemów występujących w favelach (wysoki poziom gospodarki nieformalnej, wszechobecna przestępczość), wdrażając plany o różnym poziomie dogłębności działań – od zamknięcia dzielnicy, wysiedlenia ludności i próby rekultywacji terenu przez działania organizacji pozarządowych, zapewniających opiekę socjalną, aż do prób akceptacji stanu zastanego i wypracowania działających sposobów współpracy.

Uznaje się, że w favelach Rio de Janeiro żyje od 1 do 1,5 mln ludzi, co stanowi ponad 20% wszystkich mieszkańców miasta. Gdy dodamy do tego nielegalność samego procesu osiedlania się (ponad 80% zabudowań nie jest w ogóle oficjalnie zarejestrowanych) oraz liczbę jednostek urbanizacyjnych (prawie 1000 zgrupowanych zabudowań), które należy odpowiednio wpisać w sposób zarządzania miastem, ukaże się skala wyzwań, których nie można w prosty sposób rozwiązać.

* *Rio Favela Facts*, CatComm, <https://catcomm.org/favela-facts/> [dostęp: 15.03.2022].

Spotkanie, które nigdy nie nastąpiło, czyli życie ludów rdzennych w Brazylii

Izolowane ludy rdzenne w Brazylii żyją w ponad 70 lokalizacjach i są utrzymywane w stanie umożliwiającym im nienawiązywanie kontaktu z przedstawicielami naszej cywilizacji. Kwestia formy izolacji i przestrzegania tego postanowienia przez obie strony wywołuje liczne spory u badaczy, gdyż we współczesnym świecie pełna izolacja okazuje się niezwykle trudna do zrealizowania. Osiedla ludów rdzennych zlokalizowane są w interiorze, ze szczególnym uwzględnieniem terenów zachodniej granicy Brazylii. Dostęp do nich jest znacznie utrudniony, ale możliwy. Potencjalna wymiana handlowa może dotyczyć narzędzi, materiałów higienicznych, czyli wszystkiego, co może być użyteczne w codziennym życiu. Uznaje się jednak, iż znaczny stopień kontaktu jest niewskazany ze względu na zagrożenie wyginięcia kultur pierwotnych, które wpisane są na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, co może stać się zarówno w wyniku procesów o pokojowym charakterze, jak i siłowego przejęcia terenów i rabunkowej eksploatacji zasobów naturalnych. Dlatego też tak ważne stają się dotrzymanie postanowień brazylijskiej konstytucji i utrzymanie izolacji ludów rdzennych na pierwotnie zajmowanych przez nie terytoriach najdłużej, jak to tylko możliwe.

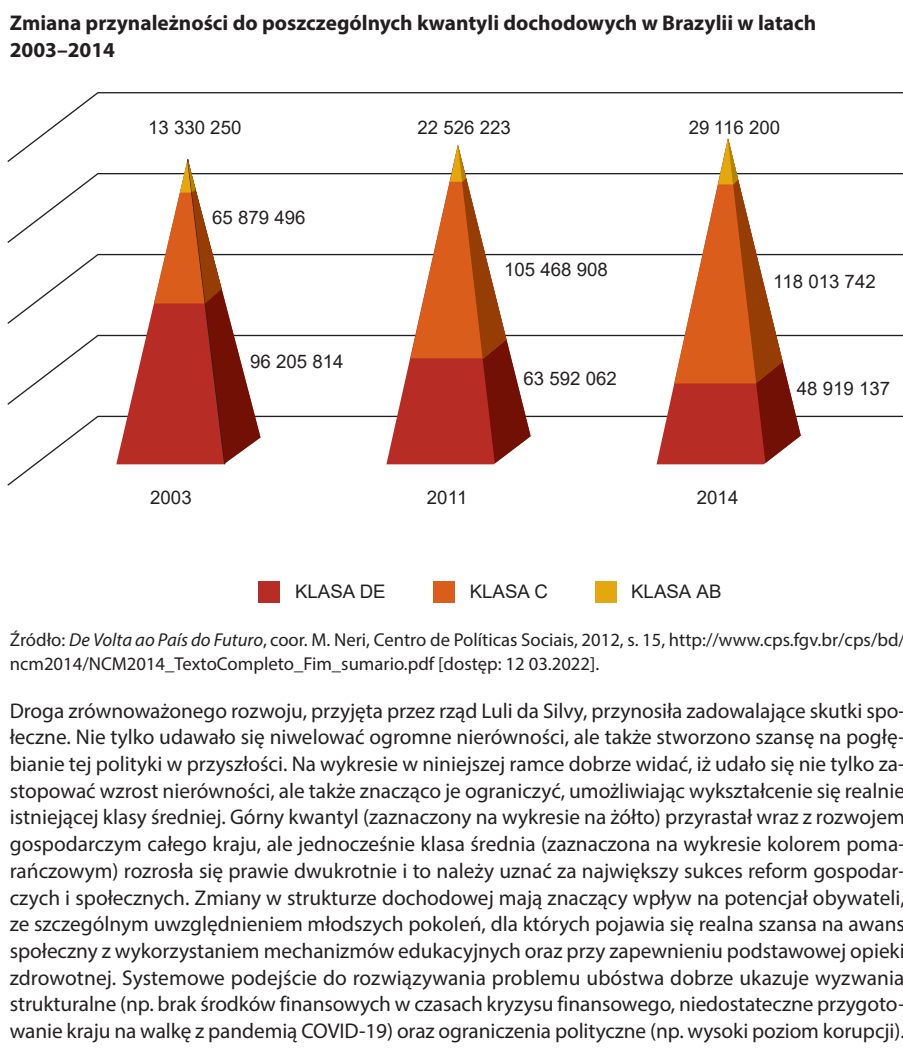
3. Wypracowanie jednolitego prawodawstwa na szczeblu centralnym i regionalnym poprzez uczynienie z dostępu do żywności jednego z praw człowieka, zapisanych w konstytucji kraju;
4. Stworzenie międzynarodowej sieci powiązań pomiędzy małymi gospodarstwami rolnymi.

Wysiłki podejmowane przez brazylijskie władze były związane z poprawą działania samego programu. Osiągnięte ponadpartyjne porozumienie sprawiło, iż nawet w przypadku dojścia do władzy partii dotychczas opozycyjnych sam program w zakresie najważniejszych priorytetów powinien pozostać w niezmienionym kształcie. Ponadto próba jego ograniczenia wiązałaby się ze zdecydowanym oporem ze strony upodmiotowionych już grup społecznych, które dzięki programowi zyskały na politycznym znaczeniu, dlatego też populistyczny rząd Jaira Bolsonaro nadal utrzymuje ten program.

Realna partycypacja społeczna – brazylijskie rozwiązania

Drugim projektem społecznym, który bywa przedstawiany jako brazylijski wkład w politykę zrównoważonego rozwoju, jest tzw. budżet partycypacyjny, zastosowany po raz pierwszy w Porto Alegre. Ideę przewodnią koncepcji stanowi zwiększenie poziomu aktywnego uczestnictwa lokalnej społeczności w życiu politycznym i społecznym podstawowej jednostki samorządu terytorialnego poprzez umożliwienie cyklicznego współdecydowania o wydatkach na cele inwestycyjne, edukacyjne czy też komunikacyjne. Współuczestnictwo mieszkańców jest ograniczone w dwojaki sposób. Przede wszystkim decyzje o wprowadzeniu budżetu partycypacyjnego determinuje chęć polityków wybranych w wyborach, którzy w ramach swojego przedstawicielskiego mandatu muszą zobowiązać się do uszanowania woli wyborców w konkretnych sprawach. Ponadto struktura podejmowania decyzji przez mieszkańców musi zostać starannie przygotowana, by umożliwić wdrażanie koncepcji odpowiadających nie tylko kategorii sprawiedliwości

społecznej (np. remont ulic położonych w dzielnicach peryferyjnych), ale również możliwości potencjalnego wykonania (np. kwestie techniczne i formalno-prawne). Model zaproponowany przez działaczy społecznych i wdrożony przez lokalnych polityków Partii Pracujących w Porto Alegre w 1989 r. do dnia dzisiejszego jest punktem wyjścia dla kolejnych prób podejmowanych w różnych miejscach na świecie.

Proces włączania w podejmowanie decyzji mieszkańców przebiegał dwutorowo. Lokalne stowarzyszenia poprzez sieć własnych kontaktów przeprowadzały akcje informacyjne, propagujące idee współuczestnictwa, a także cały czas brały udział w wypracowywaniu ostatecznej wersji projektu. Od samego początku aktywny udział wzięli lokalni politycy oraz urzędnicy municypalni, którzy w każdej

dzielnicy odwiedzili większość domów, by w miejscu zamieszkania informować i zachęcać obywateli do przybycia na spotkanie zgromadzenia. Proces podejmowania decyzji ostatecznie zakładał trzy fazy. Pierwszą było zebranie dzielnicowe, na którym w swobodny sposób mieszkańcy dyskutowali o stanie infrastruktury, realizacji programów socjalnych i edukacyjnych oraz innych kwestiach, będących największymi problemami w okolicy. W wyniku dyskusji powstawała wstępna lista propozycji, którą dopracowywano przy współudziale urzędników miejskich oraz obywateli działających w ramach zgromadzeń tematycznych. Decyzje, które projekty będą kwalifikowane do dalszego procedowania, podejmowali w drugiej fazie mieszkańcy wraz z delegatami z dzielnicowego Forum Delegatów Regionalnych, którzy jednocześnie sprawowali nadzór nad realizacją wdrożonych już projektów (np. poprzez niezapowiedziane wizyty na miejscach budowy). Opracowano również specjalną punktację, umożliwiającą sprawiedliwe ocenianie woli wyborców, by ograniczyć wpływ dużych dzielnic. Końcowy efekt dyskusji mieszkańców stanowiła lista miejskich priorytetów, które wyznaczały kierunek działań dla władz. Wybór odpowiednich priorytetów umożliwiał spójną realizację polityki społecznej w obrębie poszczególnych dzielnic oraz całego miasta. Ostateczne decyzje podejmowane były w fazie trzeciej, w drugiej połowie roku budżetowego, kiedy miejscy urzędnicy byli w stanie ustalić, jak duże środki pozostaną do dyspozycji mieszkańców w przyszłym roku. Dzięki temu, mimo zmieniających się priorytetów, rozpoczęte inwestycje mogły liczyć na stałe dofinansowanie.

Koncepcja współuczestnictwa w konstruowaniu budżetu w Porto Alegre znacznie przyczyniła się do zwiększenia zainteresowania losami miasta. Zarówno na poziomie zebrani sąsiedzkich, jak i dzielnicowych zaobserwowano znaczny przyrost aktywnych i zaangażowanych obywateli, co widać w statystyce delegatów z różnych szczebli – z 976 osób w 1990 r. do 30 tys. w 2004 r.⁷ Można zatem przypuszczać, że w nieformalnych zebraniach uczestniczyło jeszcze więcej obywateli, co już potwierdza sukces inicjatywy.

Należy pamiętać, że idea budżetu partycypacyjnego jest związana z możliwościami aktywnego prowadzenia polityki społecznej na poziomie najbliższym mieszkańcom. W związku z tym większe sukcesy w jej praktykowaniu będą miały bogate i uprzemysłowione miasta, ze wstępnie rozwiniętą infrastrukturą. Próba wdrożenia rozwiązań z Porto Alegre na obszarze mniej zurbanizowanym nie może przynieść zadowalających rezultatów. Ponadto tworzenie wielostopniowej struktury decyzyjnej znacznie odsuwa w czasie podjęcie ostatecznej decyzji, zatem niezbyt przystaje do sytuacji politycznej, w której ugrupowania sprawujące władzę zorientowane są na wygranie kolejnych wyborów.

Zgoda na udział w tworzeniu globalnej gospodarki i akceptacja możliwych do użycia środków wiążą się z coraz intensywniejszymi poszukiwaniami odpowiedzi

---

⁷ R. Górski, *Realutopia w Porto Alegre*, w: *Partycypacja*, J. Erbel, P. Sadura, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2012, s. 114.

na cyklicznie pojawiające się kryzysy w sferze globalnej. Tym samym otwarcie rynku gospodarczego bez stworzenia wewnętrznego zabezpieczenia tworzy potencjalnie niebezpieczną sytuację dla rozwoju państwa. Brazylia niewątpliwie dobrze wykorzystywała możliwości związane z uwarunkowaniami wewnętrznymi, lecz w dalszym ciągu istnieją sfery, gdzie należy wykonać konieczne działania (m.in. ograniczenie korupcji). W sferze społecznej prawdziwym wyzwaniem będzie kwestia zwiększenia nakładów i stworzenia odpowiednich programów edukacyjnych dla wciąż rosnącej klasy średniej. Brazylijski przemysł w dalszym ciągu wykorzystuje specjalistów spoza własnego kraju, gdyż liczba osób ze stosownym wykształceniem jest zdecydowanie niewystarczająca, szczególnie w odniesieniu do

wzrastającej gospodarki. Nierówności występujące pomiędzy poszczególnymi regionami mogą być szczególnie trudne do przezwyciężenia. Walka z następstwami pandemii COVID-19 będzie w kolejnych latach miała ogromny wpływ na podejmowanie kolejnych programów społecznych. Wydaje się zatem, że kluczem do dalszego pomyślnego rozwoju Brazylii stanie się zapewnienie ciągłego strumienia środków finansowych dzięki utrzymaniu wzrostu gospodarczego, przy jednoczesnym efektywnym eliminowaniu nierówności społecznych na każdym z poziomów, m.in. klasowym, edukacyjnym, rasowym.

**Film *Elitarni (Tropa de Elite)*,
reż. Jose Padilha, Brazylia 2017**

Elitarni to niezwykle realistyczny film, w którym przedstawione są losy jednostki policyjnej, zorganizowanej na kształt wojska, dysponującej śmigłowcami, wozami opancerzonymi. Policjanci z Batalhão de Operações Policiais Especiais, w skrócie BOPE, od lat 70. ubiegłego wieku walczą z przestępczością w Rio de Janeiro, nie stroniąc od przemocy i wykorzystując do realizacji założonych celów nielegalne środki. Reżyser w filmie stawia widza przed wieloma nieoczywistymi pytaniami: jak rozwiązać problem przestępczości, która w wielu miejscach brazylijskich miast jest wszechobecna i występuje od zawsze? Czy przemoc to jedyny środek, jakiego należy użyć, czy też nie powinna nigdy być akceptowana? Film nie daje jednoznacznych odpowiedzi, ale z pewnością skłania widza do refleksji.

1

Kalendarium

1822 – formalne ogłoszenie powstania Cesarstwa Brazylii; rok uznany jako data niepodległości Brazylii.

1888 – zniesienie niewolnictwa w Brazylii.

XIX/XX w. – tzw. gorączka kauczukowa, która doprowadziła do katastrofy naturalnej i śmierci tysięcy ludzi pracujących przy obsłudze plantacji.

1964 – zamach stanu, w Brazylii władzę przejmuje junta wojskowa.

1988 – uchwalenie nowej konstytucji Brazylii.

2003 – po pięciu nieudanych próbach wyborczych w Brazylii prezydentem zostaje trybun ludowy Luiz Inácio da Silva.

2014, 2016 – mistrzostwa świata w piłce nożnej oraz igrzyska olimpijskie w Rio de Janeiro, które miały stać się symbolem odrodzenia Brazylii, a zostały zorganizowane w czasach postępującej korupcji oraz oskarżeń o marnotrawstwo zasobów.

2019 – z początkiem roku 4-letnią kadencję prezydencką w Brazylii rozpoczął Jair Bolsonaro.

Słowniczek

BRIC – grupa państw (Brazylia, Rosja, Indie i Chiny) aspirujących do bycia liderami rozwoju gospodarczego w oparciu o posiadane surowce i zasoby. Termin pierwszy raz został użyty w 2001 r. przez Jamesa O’Neila w raporcie dla banku Goldman Sachs.

Favela – dzielnica biedy w Rio de Janeiro (nazwa lokalna, związana bezpośrednio z Rio de Janeiro).

Fome Zero – brazylijski program społecznej transformacji o nazwie *Zero Głodu*, dzięki któremu udało się spełnić zamierzone cele socjalne, zapewniając jednocześnie popyt wewnętrzny na brazylijskie produkty.

Problemy do dyskusji

1. Czy brazylijska koncepcja zrównoważonego rozwoju i oparcie się o rozwój rynku wewnętrznego są możliwe do zrealizowania w innym kraju, np. europejskim?
2. Jakie problemy w Brazylii w XXI w. będą miały największy wpływ na wybór kolejnej koncepcji rozwoju w tym kraju?
3. Czy puszcza amazońska powinna być rezerwatem chronionej przyrody czy miejscem eksploatacji zasobów naturalnych? Uzasadnij odpowiedź.

Dodatkowa literatura

Aguirre-Rojas C.A., *Ameryka Łacińska na rozdrożu*, Wydawnictwo Książka i Prasa, Warszawa 2008.

Davis M., *Planeta slumsów*, Wydawnictwo Książka i Prasa, Warszawa 2009.

Domosławski A., *Gorączka latynoamerykańska*, Wydawnictwo Znak, Warszawa 2007.

Kołodko G.W., *Wędrujący Świat*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.

Stiglitz J., *Wizja sprawiedliwej globalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Wallerstein I., *Koniec świata, jaki znamy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

Ziegler J., *Nienawiść do Zachodu*, Wydawnictwo Książka i Prasa, Warszawa 2010.

Materiał filmowy

Dlaczego banany są takie tanie? Kampania Kupuj Odpowiedzialnie Owoce, Kupuj Odpowiedzialnie, 25.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=74hnGkcyr4Y> [dostęp: 6.07.2022].

W trakcie dwuminutowego filmu studenci realizujący materiał filmowy znajdują odpowiedź na tytułowe pytanie, ale również uzyskują wsparcie w dalszej refleksji nad sprawiedliwością społeczną. Bananery, czyli plantacje bananów, są w Ameryce Łacińskiej miejscami, gdzie bezwzględnie zarobki są o wiele mniejsze w porównaniu do krajów Globalnej Północy. Jednakże sytuacja na rynku pracy krajów Ameryki Środkowej, ze szczególnym uwzględnieniem Gwatemali i Salwadoru, niejako nakazuje dogłębne przemyślenie problemu. Podobnie realia pracy wyglądają w odniesieniu do produktów uzyskiwanych w Brazylii: od kauczuku w XIX w. do plantacji trzciny cukrowej przerabianej na bioetanol w XXI w.

